

K ŠIMEČKOVEJ KRITIKE UTOPIZMU¹

JÁN UHER, Politologický ústav SAV, Bratislava

V roku 1963 vyšla vo vydavateľstve Osveta prvá kniha Milana Šimečku o utópiách pod názvom *Sociálne utópie a utopisti*. O štyri roky neskôr (v roku 1967) vyšla vo vydavateľstve Obzor druhá jeho kniha s touto tematikou pod názvom *Kríza utopizmu* a s podtitulom *O kontinuite a vyústení utopických názorov*.

Bol som pri zrode obidvoch týchto Šimečkových prác. Pri druhej celkom isto, ale pravdepodobne už aj pri prvej posudzovateľom a odporúčateľom rukopisu, pričom najmä pri prvej úzko spolupracovala redaktorka Alma Münzová. Mám o tom aj dedikačný záznam v druhej z týchto kníh a ak sa dobre pamätám, bol som tiež jedným z odporúčajúcich oponentov pri habilitácii Milana Šimečku, pri ktorej už začínal mať pre svoj nekonvenčný postoj a obsah predloženého textu nemalé ťažkosti zo strany dogmatických schvaľovateľov a oponentov. Takže jeho habilitácia bola už vtedy takmer ohrozená.

Chcel by som vydať preto kratučké svedectvo o zrode a význame týchto prác v kontexte neskorších autorových aktivít a zároveň ich aj trocha sprítomniť. Vyjadriť tiež svoje dojmy z toho, ako na mňa pôsobia, keď ich teraz čítam znova po dvadsiaticichôsmich či dvadsiaticichštyroch rokoch.

Nie sú to práce ani rozsahom malé - dohromady majú okolo 430 strán a svojím obsahom nepochybne zaberajú významnú etapu Šimečkovej filozofickej aktivity - jeho ranú a dozrievajúcu vedeckú a publikačnú mladosť. Predebatovali sme vtedy o nich - na sklonku šesťdesiatych rokov - v kaviarni Slávia na rohu Žilinskej a Malinovského ulice (i na iných miestach) nejednu hodinu a viem, ako ho priťahovala, doslova priam fascinovala konfrontácia dávnych vizionárskych predstáv starých i novších utopistov s tvrdou a rozporuplnou skutočnosťou reálneho dejinného vývoja. Boli to náhľady od starovekých náboženských predstáv a antických utopistov počnúc, cez známe postavy a hnutia stredovekých chiliastov, vybájenú a modernejšiu Morovu *Utópiu*, Campanellov *Slnecný štát*, *Novú Atlantídu* Francisa Bacona, báju *Ikáriu* Etienne Cabeta a ďalších francúzskych, anglických, nemeckých i našich utopistov - až po najväčšiu, najrozšírenejšiu i najkatastrofickejšiu utópiu stelesnenú v tzv. reálnom socializme a komunizme nedávnych našich čias.

Dovolím si tvrdiť, že nikto z nás, nijaký mysliteľ súčasných našich generácií, ba

¹ Príspevok prednesený na sympóziu k 1. výročiu smrti Milana Šimečku a pri otvorení činnosti jeho nadácie v Bratislave 20.septembra 1991

pravdepodobne žiadny iný bádateľ v dejinách slovenskej a českej filozofie neprebádal a nedomyslel známe sociálne utópie a ich dôsledky tak dôsledne ako Milan Šimečka. A to nielen v spomenutých dvoch knihách, ktoré boli vlastne iba predprípravou jeho neskoršej mysliteľskej aktivity, ale najmä neskôr - v dielach, ktoré nasledovali po nich v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch. Ba dalo by sa takmer s istotou povedať, že konfrontácia teórie a praxe v samotnom marxizme a reálnom socializme, utópie a skutočnosti priviedla Milana Šimečku bezpečne k disidentstvu.

Na spomenutých dvoch knihách vynikajúco pritom vidno aj nemalý duchovný a filozofický vývoj samotného Milana Šimečku. V prvej z nich síce bystro a kriticky (často až s obdivom a uznanlivo) analyzuje hlavné predmarxovské utópie a podáva typológiu ich tvorcov, no sám je ešte (spolu s väčšinou svojej generácie) v plnom zajatí najväčšej našej vlastnej - komunistickej utópie. Utópie podopretej a obrodenej chruščovovskou vidinou zrenovovaného programu prijatého na XX. a XXII. zjazde sovietskych komunistov v rokoch 1956 a 1961. Teda práve v čase, keď Milan Šimečka dopisoval a vydával svoju prvú knihu. Avšak už v závere tejto knižky, plnej ešte našich vlastných vizionárskych predstáv a utópií, v kapitole nazvanej *Sociálne utópie a dnešok* Milan Šimečka zreteľne postihol súvislosť medzi komunistickým sektárstvom a dogmatizmom a starým i novým utopizmom. Napísal napríklad: "Utopizmus sa väčšinou prejavoval ako veľmi vyhranený typ dogmatizmu. Predovšetkým v tom zmysle, že sa usiloval naoktrojovať živému spoločenskému organizmu abstraktnú schému... Suchou cestou vytvorený ideál dostal zákonite platnosť dogmy, ktorej z hľadiska dokonalosti sa nemá nič vyčítať a o ktorej neslobodno preto diskutovať. Pretože sa však skutočnosť celkom očividne bránila vyvíjať sa podľa utopických predpovedí, museli utopisti... prispôbovať skutočnosť ideálu. Želanie sa im stávalo otcom myšlienky" (Šimečka, M: *Sociálne utópie a utopisti*. Bratislava, Osveta 1963, s.181).

A to bol zrejme ešte ten lepší prípad, oveľa horšia bola zaslepená fanatická prax. V mene ideálu a v mene "veľkej" myšlienky! Preto Milan Šimečka už na začiatku šesťdesiatych rokov výstražne k tomu dodal: "Súčasný dogmatizmus sa do istej miery podobá utopizmu. Trvá tiež na strnulých schémach, ktoré život a prax prekonali, zatvára oči pred faktami života, pretože sa nevmetia do teoretických formuliek. Utopizmus v 20. storočí nie je iba anachronizmom, ale aj škodlivým sebaklamom" (Tamže, s.183).

Oveľa jednoznačnejšia a bližšia dnešku je druhá Šimečkova kniha z roku 1967, príznačne nazvaná *Kríza utopizmu*. Nachádzame v nej už značnú dávku šimečkovskej kritickej analýzy podstaty utopizmu a utópie vrátane našej vlastnej. Tak, ako ju poznáme z neskorších autorových prác. A tak táto druhá Šimečkova kniha zároveň ukazuje, aký kus cesty za poznaním urazil za púhe štyri roky on sám a my spolu s ním. Ako rýchlo a dynamicky prebiehal v našej generácii ideový a mravný prerod v uvoľnenejších šesťdesiatych rokoch. Postupne, no čoraz intenzívnejšie sme si uvedomovali prvú vetu z Tatarkovho *Démona súhlasu*: "Stroskotal som...!"

Už za motto tejto druhej svojej knihy si vzal Milan Šimečka Aragonove slová: "Utópia je škodlivá tým, že skrýva v sebe možnosť sklamania, i tým, že na každom kroku porovnáva skutočnosť s falošnou predstavou, i tým, že prináša znechutenie

v dôsledku disproporcie medzi vysnívanou perspektívou a danou úlohou, utópia je - možno povedať - hrozným štrajkokazom a ešte viac, zradným zvodcom ľudí od práce. Neprestávame sa čudovať jej pustošeniu". A hneď v prvých riadkoch úvodu svojej knihy uvádza, že si kladie za cieľ *kriticky* osvetliť historické usudy odvekých a veľkých ideálov ľudstva - ideálu "dokonalnej spoločnosti", "dokonalého dobra", "šťastného človeka" v spravodlivej a harmonickej spoločnosti. Preto hovorí o vývine utópií, o osudoch utopických vízií, o vzniku a páde fantastických sociálnych schém a systémov, o utopických socialistických a komunistických teóriách. V úsilí sledovať "vývoj, kontinuitu a vyústenie ideálu dokonalnej spoločnosti. Inak povedané, vývoj, kontinuitu a vyústenie tej osobitej zmesi filozofie a poetickej fantázie, filantropie a nenávisťi, sna a zúfalých činov, anarchie a túžby po harmónii, veľkorysosti a fanatického doktrinárstva, ktoré sa skrývajú pod mnohoznačným pojmom utópie" (Šimečka, M.: Kríza utopizmu. Bratislava, Obzor 1967, s.10).

Rovnako autor dôvodí, že všetky utópie boli výsledkom toho istého, špecificky utopického prístupu ku skutočnosti. Charakterizuje ho svojrázna regresívna filozofia dejín, falošná noetika, fetišizácia rozumu, idealizácia chudoby a rovnosti, morálny determinizmus a takmer náboženská exaltácia. Predmetom Šimečkovho záujmu neboli ani tak samotné utópie, ako skôr "typ myslenia", ktorý je im vlastný, t.j. utopizmus. Neskrýval pritom, že bezprostredným podnetom pre úvahy nad osudmi utopizmu boli predovšetkým "zvyšky utopického myslenia v bežnej praxi nášho hospodárskeho a politického života". V súlade so svojím poňatím tolerancie a plurality názorov jasne vyslovil, že vnútená jednota je v každom prípade horšia ako rešpektovaná a tolerantná rozdielnosť.

Kríza utopizmu okradla, pravda, ľudstvo o ilúziu, že stojí na prahu harmonickej budúcnosti a bezkonfliktnej idyly. Avšak táto ilúzia aj tak nič pozitívne nepriniesla. "Plodila, naopak, nebezpečné odrody fanatizmu, ktoré chceli túto víziu harmonickej budúcnosti vnútiť ľudstvu za každú cenu". S nespornou platnosťou aj na naše terajšie (postkomunistické) viac ako rozhárané pomery prorocky pritom predpovedal: "Pád utopických ilúzií stavia ľudstvo pred konfliktnú budúcnosť." Zároveň však verný svojej nezdolnej nádeji a viere vzápätí dodal: "Ale vedomie existencie konfliktov môže posilniť snahu previesť ich do polohy, v ktorej by neohrozovali svet a výsledky civilizácie a kultúry". Svet v tejto perspektíve má, prirodzene, ďaleko k raju, o ktorom snívajú utopisti, no predsa len je tento beziluzívny stav podľa M.Šimečku lepšou alternatívou. Z toho tiež vyplynulo, že ešte aj dávno po tom, čo dopísal svoje dve knihy o utopizme, neprestávala ho lákať táto fascinujúca tematika. Pamätám sa, ako sa potešil, keď som mu niekedy v polovici osemdesiatych rokov priniesol z Prahy dva separáty v nemčine vydaných štúdií na túto tému od Roberta Kalívodu (dnes, žiaľ, už taktiež nežijúceho).

Milan Šimečka sa v poslednom najplodnejšom období svojho života samozrejme vzdal akýchkoľvek utopických predstáv a ilúzií. Aj keď akiste nie ľahko. Výdatne k tomu nesporne prispel august 1968 a všetko, čo s ním súvisí a čo po ňom nasledovalo. Povedal by som, že v tomto období dospel k akémusi humanistickému pragmatizmu. Ani potom sa však, ako viem, nikdy nevzdal odvekej túžby humanistic-

kých mysliteľov stelesnenej v urputnom hľadaní "rovnovážneho sociálneho usporiadania ľudského spoločenstva". Videl ho, pravda, už bez ilúzií, no viem, že nie bez nádeje. A tak si, podobne ako iní, tu na tomto sympóziu a v spomienke naňho kladiem dnes často hypotetickú otázku, ktorú nám, žiaľ, nikto už za neho nezodpovie: Čo by bol Milan Šimečka asi povedal, aký postoj by zaujal, keby sa bol dožil súčasných našich dní - necelé dva roky po "nežnej revolúcii"?

Ťažká to veru otázka, ktorá nás doslova prikváčila!

Naostatok by som rád - hoci som aj váhal, či to tu mám vôbec povedať (a či to sem patrí) - pripojil ešte jednu, širšej verejnosti akiste neznámu, pre Milana Šimečku však obzvlášť príznačnú epizódku, ktorú som s ním zažil na jar minulého roku a ktorá viac ako čokoľvek iné dokresľuje jeho (celkove už známy) hlboko ľudský profil. A keďže je toto sympóziu zároveň aj osobnou spomienkou pri prvom výročí jeho náhlej a predčasnej smrti, nebude azda na škodu, ak ju rozpoviem.

Ako viete, Milan Šimečka bol minuloročný polrok - ešte pred riadnymi parlamentnými voľbami v r.1990 - popri mnohej inej práci na krátky čas aj poslancom novozrekonštruovanej (a dočasnej) Slovenskej národnej rady. Bolo to obdobie, ktoré sa, ako taktiež vieme, nazývalo obdobím a vládou národného porozumenia (a ktoré je už tiež, žiaľ, nenávratne preč, hoci ja osobne zas až natoľko neviem, *prečo* vlastne, prečo je už preč). Slovom, bola to zvláštna doba. I zvláštna Slovenská národná rada a zvláštna atmosféra v nej. Boli v nej - ako je taktiež známe - dočasne ešte bývalí komunistickí poslanci z prednovembrového režimu i navrátni sá zaovuzvolení a rehabilitovaní členovia SNR z roku 1968 a spolu s nimi aj noví revoluční aktivisti z VPN, KDH a ďalších novovznikajúcich politických hnutí a strán. A v tejto SNR bol z predchádzajúceho režimu začas ešte aj poslanec Miroslav Válek. Už síce nie ako člen všemocného predsedníctva ÚV a vplyvný minister, ale ako básnik a ešte aj predseda celoštátneho výboru zväzu spisovateľov. Ako to už u nás v takomto položení býva, stál cez prestávku so svojou smutnou tvárou opustený v kúte, takmer nikto si ho nevšimol. Bývalí komunistickí spoluharcovníci zo starej SNR od neho bočili preto, lebo sa vzdal funkcie a "vyskočil na poslednú chvíľu z boja", a noví revoluční poslanci zas Miroslava Válka ostentatívne ignorovali za jeho známu dvadsaťročnú normalizátorskú činnosť. Celkom inak si však počínal a správal sa k nemu Milan Šimečka. Len čo M.Válek zbadal, podišiel k nemu a požiadal ho rovno o rozhovor. Hoci sa predtým osobne zrejme príliš nepoznali a hoci práve Milan Šimečka mal zo všetkých prítomných najmenej príčin si Miroslava Válka vôbec všimnúť, predsa len konal inak. V tichom zadnom trakte budovy SNR sa rozprávali viac ako hodinu. Keď skončili, pýtal som sa o čom hovorili. "To vieš, že sme si nepadali do náruče" - odpovedal mi Milan. "Ani sme si nevzdávali poklony. Bol to otvorený a priamy rozhovor. Vedel som si predstaviť, ako mu v tých chvíľach asi bolo, ale chcel som vedieť, ako to prežíva ako básnik. A ako človek. Dôkladne sme sa porozprávali!"

Neviem, či si Milan Šimečka zapísal niekde o tom záznam. Ak nie, aj preto to tu spomínam, lebo ho to charakterizuje. Ako priameho a zásadového mysliteľa, zároveň však aj vnímavého a tolerantného človeka.